

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΑΝΤΙ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	17
ΤΙ ΓΝΩΡΙΖΟΥΜΕ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ	17
'Ο πολιτικός χάρτης της Πελοποννήσου από τό 13ο-16ο αιώνα	19
I. Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ	
ΟΙΚΙΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ (1204-1685)	25
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΚΑΙ ΦΡΑΓΚΟΙ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ	25
Τό πολιτικό πλαίσιο	25
Πόλεμοι καί έποικισμός	27
'Η δημογραφική δομή	27
Τό όχυρωματικό δίκτυο	45
Ένα τυπικό παράδειγμα: ή πόλη Νίκλι	49
Η ΜΑΥΡΗ ΠΑΝΩΛΗ ΚΑΙ Η ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ	59
'Η μαύρη πανώλη	61
'Η άλβανική μετανάστευση	68
'Η άλβανική παρουσία καί ή οίκιστική μορφή	
της Πελοποννήσου στό 15ο αιώνα	85
ΡΑΧ ΟΤΤΟΜΑΝΙΚΑ. Η ΕΥΗΜΕΡΙΑ ΤΟΥ 16ου ΑΙΩΝΑ	100
Τό κόστος της κατάκτησης	101
'Η «εϋημερία» του 16ου αιώνα	111
ΤΟ ΕΝΔΕΧΟΜΕΝΟ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΟ 17ο ΑΙΩΝΑ	123
Οί πόλεμοι	128
Καί πάλι ή πανώλη	130
Τό κλίμα καί οί λιμοί	133
II. Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ	
ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ (1685-1715)	135
ΟΙ ΒΕΝΕΤΙΚΕΣ ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ	135
'Απογραφή Corner (1689)	138
'Απογραφή Grimani (1700)	144
Τά στοιχεία του προνοητή Angelo Emo (πιθανόν του 1708)	145
'Αχρονολόγητη άπογραφή στό χειρόγραφο Querini-Stampalia	
(πιθανόν του 1711)	147

Η ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ 1700 – ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΤΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ	151
Τό ιστορικό πλαίσιο	155
Ο έλεγχος της συχνότητας μονών-ζυγών αριθμών	156
Η ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 17ΟΥ ΑΙΩΝΑ	159
Τό οθωμανικό προηγούμενο	160
Η διοικητική διαίρεση σύμφωνα με την απογραφή του 1700	162
Η πυκνότητα του πληθυσμού	170
Η ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ	183
Πόλεις και κομποπόλεις	183
Τά χωριά	188
Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΤΟ 1700	
ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ	197
Αναλογία άρρένων	198
Η πυραμίδα ηλικιών	202
Η οικογένεια. Μιά πρώτη ποσοτική προσέγγιση	203
III. Η ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΟ 18ο ΚΑΙ 19ο ΑΙΩΝΑ	207
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ TERRITORIO ΤΗΣ ΚΑΡΥΤΑΙΝΑΣ	207
Τά γεωγραφικά όρια	208
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	216
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ I. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΝ	
ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΤΗΣ ΒΔ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΣΤΑ 1461/1463	217
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II. ΑΠΟΓΡΑΦΗ CORNER (1689). TERRITORII	
ΜΕΘΩΝΗΣ, ΚΟΡΩΝΗΣ, ΑΡΚΑΔΙΑΣ, ΦΑΝΑΡΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΤΡΩΝ	225
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ III. ΑΠΟΓΡΑΦΗ GRIMANI (1700)	231
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ IV. ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΧΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ	
ΤΟ 1700	290
Κατάλογος των οικισμών στην Άπογραφή του 1700	290
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ V. ΑΧΡΟΝΟΛΟΓΗΤΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ	
(ΠΙΘΑΝΟΝ ΤΟΥ 1711)	312
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ VI. ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΡΧΙΑ	
ΓΟΡΤΥΝΙΑΣ (1698-1879)	314
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	316
ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ	342
ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ	348
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	372
ΠΗΓΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	375
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	385

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἄν ἡ φύση ἔχει χαράξει μέ μοναδική ἀκρίβεια τὰ γεωγραφικά ὅρια τῆς Πελοποννήσου, ἡ ἱστορία δέν μπορεῖ, μέ τήν ἴδια σιγουριά, νά καθορίσει τίς δικές της ἐννοιολογικές καί χρονολογικές τομές. Ἡ ἱστορία μάλιστα τῶν οἰκισμῶν καί τοῦ πληθυσμοῦ, μέ τὰ ὕλικά καί γεωγραφικά δεδομένα της, πού εἶναι ἀλληλένδετα μέ τό ἀνθρώπινο στοιχεῖο, ὀριοθετεῖ πιά δύσκολα τό δικό της πεδίο. Ἡ χρονική διάρκεια, ἡ θέση τοῦ οἰκισμοῦ μέσα στό ζωτικό του χῶρο, τό μέγεθος καί ἡ μορφολογία του, τό δίκτυο τῶν οἰκισμῶν καί, πάνω ἀπ' ὅλα, οἱ οἰκιστές ἀποτελοῦν παράμετρους πού, ἐνῶ ἡ καθεμιά φαίνεται νά ἔχει τή δική της λογική, ὅλες μαζί συνθέτουν ἕνα νέο πολύπλοκο σύνολο, αὐτό ἀκριβῶς πού τελικά κάνει τόν οἰκισμένο χῶρο φαινόμενο κοινωνικό, δηλαδή ἀντικείμενο τῆς ἱστορίας.

Ἔτσι, κάποια καινούρια προβλήματα ἐμφανίζονται, πιά σύνθετα ἀπό ἐκεῖνα πού θέτουν χωριστά ἡ οἰκονομική ἱστορία, ἡ ἱστορική γεωγραφία καί ἡ ἱστορική δημογραφία, πηγές καί τροφοί αὐτῆς ἐδῶ τῆς μελέτης. Ἀξίζει νά συνοψίσω τὰ κυριότερα ἀπό αὐτά. Μποροῦμε νά προσδιορίσουμε τό χρόνο, στή διάρκεια τοῦ ὁποίου πραγματώνεται μιά ὀρισμένη μορφή οἰκιστικῆς ὀργάνωσης τοῦ χώρου; Ὑπάρχει ὁλοκληρωμένη μορφή οἰκιστικῆς ὀργάνωσης; Ἄν ναι, ποιός εἶναι ὁ τρόπος μετάβασης ἀπό τή μιά μορφή στήν ἄλλη; Καί οἱ οἰκιστές; Στή συγκεκριμένη περίπτωση τῆς Πελοποννήσου, μέ δεδομένη τήν ἀνάμιξη τῶν ἐθνικῶν ομάδων (σλαβικές ομάδες στό πρῶμο Βυζάντιο, ἀλβανικές στό ὀψιμο) καί τήν ἐπικάλυψη τῆς ξένης κυριαρχίας (Φράγκοι καί Βενετοί ἀπό τό 13ο αἶώνα), ποιά μπορεῖ νά εἶναι τό περιεχόμενο, τό νόημα τῆς ἐθνικῆς, τῆς πληθυσμικῆς καί τῆς κοινωνικῆς συνέχειας, καί ποιές ἰδιαιτερότητες πρέπει νά ἀναζητηθοῦν σέ κάθε μιά ἀπό τίς φάσεις-τομές τῆς ἱστορίας τοῦ πληθυσμοῦ καί τῶν οἰκισμῶν τῆς Πελοποννήσου;

Αὐτά καί ἄλλα ἐρωτήματα τίθενται σ' αὐτή ἐδῶ τή μελέτη, ἀλλά φοβᾶμαι ὅτι ὁ ἀναγνώστης δέ θά βρεῖ πάντα ἱκανοποιητική ἀπάντηση. Ἄν στή ρίζα τοῦ κακοῦ βρίσκονται, βέβαια, τὰ προσωπικά ὅρια τοῦ ἐρευνητῆ, κάποιες ἄλλες παράμετροι καθιστοῦν τήν ἀπόπειρα ἂν ὄχι προβληματική, τό λιγότερο εὐθραυστη: ἡ ἐνδεia τῶν πηγῶν, ἡ ἀνυπαρξία ἔγκυρων ἀναλυτικῶν μελετῶν καί ἡ ἰδεολογική φόρτιση τῶν θεμάτων τῆς ἱστορίας τῶν πληθυσμῶν μέσα ἀπό τό ἐθνικό πρόβλημα καί τή ρομαντική του ἐκδοχή. Σίγουρα δέν εἶναι εὐνοϊκές οἱ προϋποθέσεις γιά μελέτες ἱστορικῆς δημογραφίας καί γεωγραφίας στή χώρα μας.

Μέ βάση τό διαθέσιμο ὕλικό καί μέ τήν εἰκόνα τοῦ χαρακτηριστικοῦ πελοποννησιακοῦ τοπίου ἔντονα ἀποτυπωμένη στό νοῦ μου —ἐρειπωμένα κάστρα, νεκρές πόλεις καί μικρά χωριά σκαρφαλωμένα σέ ἀπρόσιτες σχεδόν τοποθεσίες— ξεκίνησα νά μελετήσω τόν τρόπο διαμόρφωσης αὐτοῦ τοῦ οἰκιστικοῦ πλέγματος: νά ἀνακαλύψω τίς ἱστορικές του φάσεις, νά συγκρίνω τήν ἀρχική μορφή τοῦ 13-15ου αἰώνα μέ τή μεταγενέστερη, ἐκείνη τοῦ δυναμικοῦ, οἰκείου μας, 18ου καί 19ου αἰώνα, νά κατανοήσω τόν τρόπο μετάβασης ἀπό τή μιά στήν ἄλλη μορφή οἰκιστικῆς ὀργάνωσης, νά φωτίσω, τέλος, κάποια θαμπά σημεῖα τῆς ἱστορικῆς γνώσης καί τῆς νεοελληνικῆς ἱστορικῆς συνείδησης. Στήν ἀδυναμία μου, ὥστόσο, νά ἐπεξεργαστῶ ὁλόκληρο τό φάσμα αὐτοῦ τοῦ προβληματισμοῦ, ἐντόπισα τό ἐνδιαφέρον μου στό νά συλλάβω ἐκεῖνο πού στή συνείδησή μου εἶναι τό σημαντικότερο, τή μετάβαση δηλαδή ἀπό τή μιά μορφή οἰκιστικῆς ὀργάνωσης στήν ἄλλη, μέσα στό χρόνο καί, φυσικά, στό χῶρο.

Τό ἐγχείρημά μου στηρίζεται στήν παρακάτω ὑπόθεση: ἡ ἀλλαγῇ, γιατί σέ τελευταία ἀνάλυση ὑπῆρξε ἀλλαγῇ, πρέπει νά συνέβη σέ μιά ἐποχή πού ὁ βυζαντινός κόσμος δέν εἶχε ὀριστικά παρακμάσει καί ἡ ὀθωμανική τάξη πραγμάτων δέν εἶχε ἀκόμη σημαδέψει βαθιά τόν πελοποννησιακό χῶρο. Ἀλλά ἐδῶ ἀκριβῶς εἶναι πού ἀναφύονται οἱ δυσκολίες προσέγγισης μιᾶς διαδικασίας μετάβασης, οἱ δυσκολίες κατανόησης ἑνός φαινομένου πού βρίσκεται στή γέννησή του: ὁ «βυζαντινός τρόπος» οἰκιστικῆς ὀργάνωσης, κατοχῆς τοῦ ἐδάφους καί κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ στό χῶρο, συνυπάρχει γιά καιρό μέ τίς νεώτερες μορφές πού ἐδραιώνονται σιγά σιγά δίνοντας, ἔτσι, μιά συγκεχυμένη καί τελικά δυσανάγνωστη εἰκόνα.

Μολαταῦτα, ἀποδέχτηκα τόν κίνδυνο τοῦ ἐγχειρήματος· παρόλο πού ξεκίνησα τή μελέτῃ αὐτῇ μέ σκοπό νά παρουσιάσω τήν ἀνέκδοτη ἀπογραφή τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου τοῦ 1700 καί νά μελετήσω τά σχετικά προβλήματα τῆς περιόδου τῆς Βενετοκρατίας, προτίμησα τελικά τή μεγάλη διάρκεια κρίνοντας ὅτι ἡ φύση τοῦ προβλήματος τό ἀπαιτοῦσε. Γιά τήν ἀκρίβεια δέν πρόκειται γιά ἐπιλογή: τό ἴδιο τό θέμα, ἀλλά καί ἡ μέθοδος προσπέλασης ἐπέβαλαν στή μελέτῃ αὐτῇ νά ξεκινήσει ἀπό τό 13ο αἶώνα. Συνειδητοποιήσα δηλαδή ἀπό νωρίς ὅτι οἱ παραδοσιακές μορφές οἰκιστικῆς ὀργάνωσης τῆς Πελοποννήσου εἶχαν προσδιοριστεῖ, καί μάλιστα ἐπιβληθεῖ, ἀπό τά ἱστορικά γεγονότα καί τή γεωγραφία τῆς χώρας· ἔπρεπε λοιπόν νά στραφῶ στό μακρινό παρελθόν της γιά νά διακρίνω τήν καταγωγή τους. Ἡ περιοδολόγησις αὐτῇ ἐνσωματώθηκε στή συνέχεια στήν προβληματική μου καί τελικά ἀποδείχτηκε λειτουργική.

Ἔτσι, διαπίστωσα ὅτι, παρόλο πού τό οἰκιστικό πλέγμα τῶν προκαπιταλιστικῶν κοινωνιῶν εἶναι σέ γενικές γραμμές φτωχό καί εὐθραστο, ταυτόχρονα δείχνει, μέ τήν ἀπλότητά του, εὐλυγισία καί ἀντοχή. Ἡ ἀνάγκη τῶν ἀνθρώπων νά ἐπωφεληθοῦν ὅσο τό δυνατόν περισσότερο ἀπό τήν ἐργασία πού ἐπενδύονταν στή φύση ὥθοῦσε τοὺς πληθυσμούς νά προσκολλῶνται πεισματικά στή γῇ τους ἐξασφαλίζοντας, ἔτσι, ζωὴ πολλῶν αἰώνων στους οἰκισμούς. Καταστροφὴ καί ἀνασυγκρότησις, βαθμιαία μετατόπισις τῶν κέντρων τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς καί προσαρμογὴ στίς νέες καταστάσεις, αὐτό εἶναι τό βαθύτερο νόημα τοῦ ἀγῶνα πού ἐδῶ-

σε ό άνθρωπος γιά νά κρατήσεί τό ζωτικό του έδαφος, γιά νά δώσεί μορφή στόν οίκισμό του καί σχήμα στόν περιβάλλοντα χώρο.

Τή μελέτη αυτή τήν ξεκίνησα πρίν από πολλά χρόνια, τήν εγκατέλειπα γιά ένα διάστημα, γιά νά ξαναρχίσω κάποια άλλη στιγμή μέ νέα θέληση καί νέα έλπίδα, μέ ανανεωμένη έμπιστοσύνη στή μάχη του ιστορικού καί μέ τεντωμένο τό αὐτί στά μηνύματα πού στέλνει ή ιστορία τών ανθρώπων, μέ τίς άγωνίες τών ατόμων, μέ τούς άγώνες τών κοινωνικών ομάδων. Πλήθος σκέψεις, συχνά αντιφατικές, άπαντοῦσαν στους έρεθισμούς του ύλικού πού συγκεντρωνόταν μέ τά χρόνια καί τελικά οργανώθηκαν σέ μιá προβληματική μάλλον άνορθόδοξη σέ σχέση μέ τήν ύπάρχουσα νεοελληνική ιστοριογραφία. Τό πεδίο τής κριτικής είναι, έπομένως, άνοιχτό.

Τέλος, κάτι ακόμη θέλω νά σημειώσω. Καθ' όδόν συσσώρευσα χρέη —πολλά χρέη!— πού είμαι βέβαιος ότι δέ θά μπορέσω νά έξοφλήσω ποτέ. 'Η άναφορά σ' αυτά άς θεωρηθεί τουλάχιστον ως πράξη άναγνώρισης. Δάσκαλοι, συνάδελφοι καί φίλοι άς δεχτοῦν άπλά τίς εύχαριστίες μου από τή θέση αυτή.

Άθήνα, Μάρτιος 1985

Βασίλης Παναγιωτόπουλος